

Marie Ryantová a kol.

ČESKOSLOVENŠTÍ PREZIDENTI

NAKLADATELSTVÍ PASEKA
PRAHA – LITOMYŠL

Copyright © Jindřich Dejmek, Zdeněk Doskočil, Vratislav Doubek,
Daniel Kaiser, Jiří Kocian, Robert Kvaček, Jan Němeček, Jiří Pernes,
Marie Ryantová, Josef Tomeš, 2016

ISBN 978-80-7432-500-7

Obsah

Úvodem / Marie Ryantová – **9**

Tomáš Garrigue Masaryk / Vratislav Doubek – **13**

Edvard Beneš *První prezidentské období* / Robert Kvaček – **38**

Emil Hácha / Josef Tomeš – **60**

Edvard Beneš *V čele zahraničního odboje* / Jan Němeček – **79**

Edvard Beneš *Prezidentství třetí republiky* / Jindřich Dejmek – **101**

Klement Gottwald / Jiří Pernes – **122**

Antonín Zápotocký / Jiří Kocian – **159**

Antonín Novotný / Jiří Pernes – **183**

Ludvík Svoboda / Jiří Pernes – **213**

Gustáv Husák / Zdeněk Doskočil – **243**

Václav Havel / Daniel Kaiser – **291**

Poznámky – **319**

Literatura – **323**

Původ vyobrazení – **329**

Ediční poznámka – **331**

Jmenný rejstřík – **333**

Již před několika lety vydalo Nakladatelství Paseka knihu věnovanou českým králům, která vznikla na základě úspěšných přednášek pronesených v rámci Sdružení historiků ČR – Historického klubu 1872. Celkem samozřejmě se nabízelo připravit další cyklus, který by představil osobnosti stojící v čele nyní již nikoli českého království, ale samostatné republiky, vzniklé po rozpadu habsburské monarchie a zahrnující vedle někdejšího historického území Čech, Moravy a Slezska i Slovensko (po několik desetiletí ještě spolu s Podkarpatskou Rusí, resp. Zakarpatskou Ukrajinou). V čele tohoto státního celku, existujícího více než sedmdesát let, stálo v pozici československého prezidenta celkem devět mužů (ženy do ní dosud ani v následně vzniklých samostatných republikách nepronikly), přičemž jeden z nich, Edvard Beneš, zastával tuto funkci ve dvou časově nenavazujících obdobích a kromě toho stál v době druhé světové války v čele londýnského exilu.

Na rozdíl od králů se prezidenti nevyznačují jistým odérem „pohádkovosti“ spjatým s korunou spočívající na jejich hlavách, stejně tak se novodobí vládcí nestávají hlavními postavami různých odlehčujících a nezřídka romantizujících románových zpracování – což si navíc zvláště u některých z nich lze představit dosti obtížně. Vznik republiky a zejména její proměny po druhé světové válce přivedly na scénu osobnosti nejrozumnějšího charakteru, z nichž některé se při nejlepší vůli (doufejme) nemohou stát předmětem obdivu a napodobování. Zatímco první dva prezidenti, Tomáš Garrigue Masaryk a Edvard Beneš, byli různým způsobem zpracováni již mnohokrát, o pozdějších už to neplatí – a důvodem zdaleka není jen malý odstup od doby jejich působení a života nebo i úmrtí, případně nepřístupnost některých převážně zahraničních zdrojů. Paradoxně tak dříve, než se na knižním trhu objevily první publikace pojednávající celkově o všech mužích stojících v čele československého státu, spatřila světlo světa kniha o „prvních dámách“, v některých obdobích spíše „prvních soudružkách“. Přínos předkládaného díla spočívá v souhrnném uchopení založeném na odborné historické bázi, i když je laděno populárně a určeno širokému laickému publiku. Jeho autory jsou profesionální historici, kteří se příslušnými prezidenty

a obdobími, v nichž nejvyšší představitelé československého státu působili, zabývají dlouhodobě a patří mezi naše přední odborníky v oblasti moderních českých a československých dějin.

Významný rozdíl mezi knihami *Čeští králové* a *Českoslovenští prezidenti* spočívá nejen v počtu osob, které danou funkci zaujímaly, a v délce zachyceného období, ale i v jeho charakteru. Předkládaná kniha sice zachycuje – zvláště ve srovnání s délkou existence českého království, ať již samostatného nebo začleněného do rámce habsburské monarchie – poměrně krátký dějinný úsek, srovnatelný s dnes již průměrnou délkou jednoho lidského života, současně se však jedná o období velmi dramatické. Bouřlivý byl již vznik nového státního celku, ne zcela jednoduchá byla také první léta jeho existence, která však byla na konci dvacátých let vystřídána hospodářskou i postupně sílící mezinárodní politickou krizí, jež vedla nejprve k územnímu omezení a posléze roztržení nové republiky i ztrátě její samostatnosti a nakonec k vypuknutí dosud největší světové války. Její ukončení, které zařadilo tehdejší Československo po bok vítězných mocností, však neznamenal ani obnovu někdejšího rozvoje, ani počátek jeho dokonalejšího pokračování, ale již po několika letech přineslo poměry zcela odlišné a v mnohém překonávající svou dramatičností a tragičností předchozí vývoj. Částečný pokus o změnu v šedesátých letech byl vystřídán zásahem vojsk Varšavské smlouvy, sovětskou okupací a zavedením tzv. „normalizace“, která byla ukončena až o více než dvacet let později. Současně se však přiblížil konec samostatné Československé republiky, již v té době zbývaly jen zhruba tři roky existence.

Osobnosti, které stály v průběhu těchto let v čele československého státu, utvářely jeho dějiny, avšak samy byly dějinným vývojem také ovlivňovány, někdy zcela fatálně. Současně docházelo i k zajímavému propojování: zatímco životy prezidentů poválečného období probíhaly a byly více či méně spoluurčovány působením jejich prvorepublikových předchůdců, ideologie vládnoucí v poúnorové době výrazně ovlivňovala pohled právě na první československé prezidenty a jejich hodnocení a snažila se je pokud možno vytěsnit z historického vědomí. Za žádoucí ovšem nebyly považovány ani mnohé informace o samotných „dělnických prezidentech“, kteří se svým občanům často dosti vzdalovali. Někteří z nich pak současně zakusili i odsun do ústraní, či dokonce uvěznění. I s ohledem na to je cenné, že předkládaná kniha nabízí objektivní pohled na všechny prezidenty a jejich osudy, i když rozsah publikace samozřejmě neposkytuje neomezený prostor.

V určité návaznosti na knihu *Čeští králové* byl pro stávající publikaci zvolen název *Českoslovenští prezidenti* – který tak současně jednoznačně určuje vymezení osob, o nichž tato kniha pojednává: počínaje Tomášem Garriguem Masarykem jakožto prvním mužem ve funkci prezidenta samostatného Československa a konče Václavem Havlem, který sice strávil v prezidentském úřadu celkem třináct let, ale většinu z nich již jako nejvyšší představitel samostatné České republiky, zatímco prezidentem československým byl jen tři roky. Tímto vymezením tak zároveň kniha zachycuje historickou etapu, která již byla uzavřena.

Charakter knihy, na níž se podílelo několik autorů, má svá specifika: každý autor má svůj styl i způsob vyjádření, který byl respektován, i když bylo snahou dosáhnout alespoň obdobného vnitřního členění a vnější úpravy. Všichni autoři měli k dispozici zhruba stejný rozsah, který však byl v některých případech výrazněji překročen, zejména u medailonů věnovaných Klementu Gottwaldovi a Gustávu Husákovi; vzhledem k tomu, že těmto osobnostem zatím nebylo věnováno tolik odborné pozornosti, byly tyto rozsáhlejší texty nakonec ponechány bez větších krácení. Kapitoly doprovází alespoň základní přehled nejdůležitější literatury, případně právě u prezidentů, kteří zatím příliš zpracováni nejsou, připojili autoři také zmínku o archivních pramenech.

Zbývá již jen poděkovat – vedení Národního muzea v Praze, v jehož Nové budově v bývalém Federálním shromáždění se konaly přednášky od března 2010 do ledna 2011, stejně jako Akademii věd České republiky, která poskytla prostory pro zbývající přednášky přednesené v únoru a dubnu 2011; Nakladatelství Paseka a jeho redaktorům Stanislavu Škodovi a Viktoru Bezdíčkovi za neustávající péči o připravovanou publikaci; a konečně autorům samotným. Čtenářům ať již z laické, nebo odborné veřejnosti pak lze přát, aby kniha pokud možno splnila nebo alespoň nezklamala jejich očekávání a přispěla k poznání dějin nedávné minulosti, která mnohdy nepochybně tvoří i součást jejich vlastního života.

Marie Ryantová

Tomáš Garrigue Masaryk

Vratislav Doubek

Ve čtvrtek 14. listopadu 1918 se ve Sněmovní ulici v Praze v sídle někdejšího zemského sněmu sešli ke svému prvnímu zasedání poslanci Revolučního Národního shromáždění. Jednalo se o první schůzi parlamentu po vzniku samostatného československého státu. Na programu byla celá řada kroků vpravdě státotvorného charakteru. Právě Národní shromáždění mělo stvrdit provizorní ústavu a zvolit vládu. Zasedání bylo zahájeno v 11.40 hodin dopoledne. Již sama skutečnost, že se poslanci sešli a zahájili činnost nového zákonodárního orgánu nedlouho před dvanáctou hodinou, dávala tušit, že polední hlahol zvonů bude vyhrazen ještě jiné slavnostní události. Mělo jí být zvolení prvního československého prezidenta. Byla to volba i ve své formální nedokonalosti revoluční. Prvního prezidenta měl volit parlament, jehož předsednictvo ještě nebylo ustaveno a jehož členové dosud nesložili slib, měli jej volit členové shromáždění, mezi nimiž chyběli zástupci významné části společnosti, ať proto, že odmítli v parlamentu zasedat, nebo proto, že se nedostavili včas – jako poslanci za Slovensko, kteří do budovy sněmu dorazili až po volbě. Schůzi a volbu vedl Karel Kramář, a to z *příkazu Národního výboru*, ústředního orgánu revoluce, jehož byl předsedou.

O výsledku volby jediného kandidáta nebylo pochyb, a tak již ve svém zahajovacím proslovu zaslal předsedající jménem přítomných pozdrav *doufám, prvnímu presidentu československé republiky, T. Masarykovi*.¹ Členové sněmovny povstali a dlouhotrvajícím potleskem a provoláváním slávy dávali demonstrativně najevo souhlas a připravenost právě tohoto muže zvolit do čela mladého státu. Vlastní volba pak byla jen procedurálním aktem, který sám o sobě nebyl nijak připraven a ceremoniálně upraven; ostatně kandidát nebyl přítomen, neboť stále ještě pobýval ve Spojených státech a do republiky se měl vrátit až po více než měsíci. Obsazení postu prezidenta bylo dojednáno již dříve, na sklonku října na setkání zástupců zahraničního a domácího odboje v Ženevě a nikdo je nehodlal zpochybňovat. Nikoho ani nenapadlo připravovat volební lístky a komplikovat či znesvěcovat

slavnostní akt sčítáním hlasů. Volba naopak vyzněla jako stvrzení vyššího závazku, jako jednomyslný souhlas se všemi proslovenými důkuvzdáními a zdravicemi ke spojencům, jakož i s demonstrativním zbavením habsbursko-lotrinské dynastie veškerých práv na český trůn. *A abychom doplnili všechno to, pak prosím*, vyzval přítomné Karel Kramář, *abyste prvním prezidentem Československé republiky zvolili Tomáše Masaryka*. Následnou atmosféru v jednacím sálu popisuje parlamentní zápis slovy *Výborně! Sláva! Potlesk!*,² načež předsedající prohlásil Tomáše G. Masaryka jednomyslně zvoleným prezidentem republiky.

Popularizátor vědy a přesvědčený Rakušan

Koho vlastně přítomní volili, čím si získal Tomáš G. Masaryk oddanost a důvěru poslanců parlamentu, z čeho pramenila taková autorita? Masaryk pro ně jistě nebyl neznámou osobností. V roce 1918 mu bylo 68 let a měl za sebou více než pětadvacet let aktivního působení v českém politickém i veřejném životě.

Narodil se 7. března 1850 v Hodoníně, jeho rodiče sloužili na panských statcích, a také proto se rodina v době Tomášova mládí často stěhovala. Po absolvování gymnaziálních studií v Brně a ve Vídni se mladý Masaryk v roce 1872 přihlásil ke studiu filozofie na vídeňské univerzitě, které po čtyřech letech zdárně dokončil. V průběhu následného studijního pobytu v Lipsku, kde připravoval svoji habilitační práci, se seznámil s mladou Američankou a svojí budoucí ženou Charlotte Garrigue (1850–1923). Ve Vídni, kam se oba manželé (vzali se v roce 1878) uchýlili, obhájil na jaře 1879 habilitační práci věnovanou problematice sebevraždy (*Der Selbstmord als soziale Massenerscheinung der Gegenwart*). Nelehké existenční podmínky soukromého docenta částečně vyřešila až nabídka mimořádné profesury v Praze, kde byla v roce 1882 otevřena česká univerzita. Sem se manželé Masarykovi stěhovali již se dvěma dětmi, dcerou Alicí (1879–1966) a synem Herbertem (1880–1915); následně se rodina rozrostla o další dva potomky, Jana (1886–1948) a Olgu (1891–1978).

Masarykův příchod do Prahy se z dlouhodobého hlediska jeví jako významná událost českého a pražského veřejného života počátku osmdesátých let. Nepřišel sem jen jako mladý vzdělaný pedagog, ale také jako organizátor veřejného dění, jako muž, který hledal nové podněty a nebál se

přinášet i kontroverzní témata, tedy jako bystrý, obratný a provokativní myslitel. Přestože v roce 1882 přišel do zcela neznámého prostředí, záhy jej nacházíme v centru několika stěžejních kulturněosvětových projektů. Již v říjnu následujícího roku vydal první číslo nově založeného odborného časopisu *Athenaeum*, který měl napomoci komunikaci v rámci širokého spektra vědních oborů. Ale Masarykův intelektuální rozhled a jeho organizační schopnosti podložené přirozenou autoritou nezůstaly utajeny ani kulturním veličinám pražské obce. Byl to právě on, na koho se po smrti obrozeneckého novináře Jakuba Malého obrátil v roce 1885 nakladatel Jan Otto s výzvou k převzetí výkonné redakce zamýšlené rozsáhlé encyklopedie. V té době Masaryk dokončil svoji nejvýznamnější noetickou práci *Základové konkrétné logiky*. V ní se pokusil uspořádat lidské vědění na základě promyšlené klasifikace vědních oborů a naznačit další možnosti poznatelnosti, které spočívaly ve zdokonalení metodologických přístupů. Rovněž teoreticky byl tedy vybaven k práci na nejrozsáhlejším kulturněosvětovém díle své doby. V tomto ohledu vítal i další nabídku, tentokrát ze strany Julia Grégra, majitele největšího a nejvlivnějšího politického deníku – *Národních listů*. Spočívala v převzetí vedení kulturní a vědecké rubriky listu. Všechny tyto projekty mířily jedním základním směrem, k rozšíření obecné vzdělanosti a osvěty. Masaryk chtěl vést, chtěl ovlivňovat a sílu svého vlivu zakládal na vědění a poznání. *Vědění je moc*, toto heslo Francise Bacona si kdysi vepsal ve svůj štít studenta a držel se jej po celý život.

Jeho „boj o pravdu“ tak býval interpretován i jako projev primárního zájmu na prosazení vlastního společenského (později též politického) vlivu, vyvolával různorodé reakce i na straně názorových spojenců a způsobil, že se rozporuplný vztah části společnosti k Masarykovi prohluboval. Poprvé se tento konflikt otevřeně projevil v době tzv. *rukopisné aféry*. Po léta z různých stran probleskovala odborná kritika zpochybňující pravost dvou významných literárních památek, o něž se opírala celá řada soudobých vynikajících děl literárních, hudebních i výtvarných. Na sklonku sedmdesátých let se výhrady proti původnosti *Rukopisů královédvorského a zelenohorského* ozvaly opět – tentokrát je vznesli moravští učenci Antonín Vašek a Alois Vojtěch Šembera. Ale žádný z ataků předešlých let nevzbudil takový ohlas jako polemiky druhé poloviny let osmdesátých. Bylo tomu tak z několika příčin. Předně se spor přesunul přímo do centra národního života, do Prahy, kde se navíc schylovalo ke střetu dvou stran všenárodního